

АНТРОПОЛОГИЯ ТАРИХЫ МЕН ТЕОРИЯСЫ

Релятивизмнен когнитивтік
ғылымға дейін

Тақырыпты оқудың мақсаты – мәдени антропология тарихында маңызды рөл атқарған релятивистік мектептің даму бағыттарын және ондағы когнитивтік бастамалардың өсу қисынын зерделеу. Қазіргі мәдени релятивизмнің көп сыншыларының бірі Мэлфорд Спиро (1992) релятивизмнің үш түрін атап көрсетеді:

- дескриптивті;
- нормативті;
- эпистемологиялық.

Мәдениеттердің бір-бірінен өзгеше болып келетіні айдан анық нәрсе. XIX ғасырдан бастап антропологтар түрлі деңгейдегі «мәдени детерминистерге» айналды. Ол бойынша адамдардың мәдениетті қалай қабылдайтынын мәдениеттің өзі басқарады. Осыдан туындайтын тұжырым бойынша түрлі мәдениеттегі өзгешеліктер түрлі халықтар арасында әртүрлі әлеуметтік және психологиялық түсініктер қалыптастырады. Осындай көзқарас дескриптивті релятивизм деп аталады. Антропологияның барлық мектептері дескриптивті релятивизмнің жоқ дегенде ең әлсіз түрін мойындайды. Оны мүлдем теріске шығаратын мектептер жоқ.

Нормативті релятивизм одан да әрі кетеді. Ол бойынша әр мәдениет өкілі басқа мәдениет туралы өз мәдениетіне сүйене отырып сыни пікір беретіндіктен, оларға баға беретін әмбебап стандарт жоқ. Нормативті релятивизм өз ішінде тағы екіге бөлінеді:

- Когнитивті;
- Моральдық релятивизм.

Когнитивті релятивизм дескриптивті пікірлермен жұмыс істейді. Мысалы, «Ай – көк түсті ірімшіктен жасалған» немесе «Поп музыкадан адамның басы ауырады» деген сияқты. Бұл теория бойынша қандай да болсын айтылған мәліметтердің барлығы да мәдениетке байланысты ақиқат немесе жалған болып есептеледі. Сондықтан мәдениеттен тыс мәлімдемелердің болуы мүмкін емес. Басқаша айтқанда, ғылымдардың барлығы этноғылым болып саналады. Моральді релятивизм баға беретін пікірлермен айналысады. Мысалы, «Мысықтар иттерге қарағанда әдемірек» немесе «Көкөністерді жеу дұрыс емес» деген сияқты, яғни эстетикалық және этикалық пікірлер әмбебап түсініктерге сай емес, жеке мәдениеттің өзгешелігіне қарай қарастырылуы керек. Сонымен бірге әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан дұрыс деп есептелетін мінез-құлық пен ойлау процесі де мәдениетті ескере отырып қарастырылуы керек дейді. Боас және оны жолын ұстанушылар және белгілі бір деңгейде Эванс-Причард пен оның шәкірттері нормативті, когнитивті релятивизмді ұстанады.

Эпистемологиялық релятивизм бастауын дескриптивті релятивизмнің ең жоғары дамыған тұстарынан алады. Ол мәдениеттердің бір-бірінен айырмашылығы шексіз көп болуы мүмкін дейтін экстремалды мәдени детерминистік көзқарасты ұстанады. Осы орайда жалпы мәдени детерминизм мен жалқы мәдени детерминизмнің айырмашылығын түсініп алу қажет. Эпистемологиялық релятивистер екінші көзқарасты ұстанады. Олардың ойынша, адамның табиғаты да, ойы да мәдениетке байланысты өзгеріп отырады дейді. Сондықтан мәдениетті жалпылау және мәдениеттер туралы жалпы теориялар жасаудың барлығы да жалған деген пікірде.

Бұл дәрісіміздің негізгі сұрағы «релятивизм» туралы болады. Біз айтып отырған релятивизм постмодернистік көзқарастар пайда болғанға дейінгі мағынасында қарастырылады. Сонымен бірге бойында когнитивті антропологияның алғашқы белгілері көріне бастаған релятивизмді талдаймыз. Релятивизмге қарсы пікірлер туралы да сөз болады. Антропологиядағы ең бірінші ұлы релятивист Франц Боас болатын. Оның пікірлері дескриптивті релятивистік сарында келетін. Оның жолын ұстанған, лингвистиканы өздігінен меңгеріп алған Бенжамин Ли Уорф когнитивті релятивизмді қолданды. Осындай жағдай когнитивті антропологияда және этноғылымдарда да болды. «Мәдениет пен тұлға» арасындағы байланысты зерттеуге бағытталған алғашқы психологиялық антропология көбіне моральді релятивизм бағытында жазылды. Бүгінде эпистемологиялық релятивизм ең мықты мектептердің біріне айналған. Өйткені ол соңғы отыз жылдың ішінде түрлі елдерден шыққан түрлі ойшылдың қолынан өтті. Солардың ішінде ең көрнектісі Глиффорд Гирц болса керек. Ал басқа интерпретивистік және постмодернистік ойшылдардың көзқарасы көбіне радикалды болып келеді.

Франц Боас және мәдени релятивизмнің пайда болуы

Классикалық мәдени релятивизм Франц Боастың және оның шәкірттерінің еңбектерінен пайда болды. XX ғасырдың басында бұл парадигма Америка антропологиясында ең басты парадигма болды. Осы парадигманы ұстанушылар сол кездегі «жетілмеген» мәдениетке жатқызылған мәдениеттердің құнарлы екенін ерекше атап өткен. Ал кейбіреуі релятивистік идеологияны нәсілшілдікке, антисемитизмге, ұлтшылдыққа қарсы жақсы қолданды. Тағы басқалары идеяларын тіл мен мәдениеттің қатынасын зерттеуге негіздеді, ал келесі бір топ мәдениеттің психологиялық жағын зерттеуге мән берді.

Боас 1858 жылы Уестфалияда дүниеге келді. Ол Гейдельбергте және Боннда физика мен географияны оқыды. 1881 жылы Кильде докторлығын қорғап шықты. Оның докторлық зерттеу тақырыбы судың түсіне байланысты болғандықтан, ол осыдан кейін қабылдаудың субъективтілігі мәселесіне аса үлкен қызығушылық танытады. 1883 жылы ол Баффин аралдарындағы инуиттер арасында далалық зерттеулер жүргізеді. Оның мақсаты инуиттердің түсінігіндегі физикалық қоршаған орта мен өз түсінігіндегі қоршаған ортаны салыстырып көру еді. Кейінірек ол қабылдау ерекшелігін анықтайтын күш мәдениет екенін түсінеді. Сондықтан ол өзінің әу бастағы қоршаған орта анықтаушы фактор дейтін көзқарасынан бас тартты. Сонымен бірге ол Баффин аралындағы халықтың тілін кешенді түрде зерттеуге кірісті. Олардың фольклорын жазып алып, аралдағы мәдениеттің басқа да жақтарын зерттейді. Соңында ізденісінің нәтижесін неміс және ағылшын тілінде жариялайды. Боас 1884 жылы Германияға қайтып оралады, осыдан кейін бір жылдан соң Солтүстік Американың солтүстік-батыс жағалауы мәдениетін зерттеуге кірісті. Алғашында ол зерттеулерін Германиядағы мұражай қорындағы деректер арқылы бастайды, бірақ 1886 жылдан бастап сол жерлерге барып далалық зерттеулер жүргізеді.

Боас Нью-Йоркте Колумбия университетінде 1896–1936 жылдар аралығында дәріс берді. Нәтижесінде ол жұмыс істейтін бөлім тез арада АҚШ-тағы антропология орталығына айналып шығады. Ол эволюционизмді жоққа шығарады. Өйткені антропологтың мақсаты – мәдениеттің көзбен көріп, қолмен ұстайтын бөлігімен жұмыс істеу. Антрополог халықтардың өткені туралы түрлі болжамдарды жасаумен айналыспауы керек. Сонымен бірге ол эволюционистік теорияға тән белгілі бір нәсілдер және мәдениеттер басқалардан басым болады дейтін түсінікті де мойындамады. Ғалым бұл пікірлерге қарсы тұру үшін жергілікті халықтың тілін далалық зерттеулер әдісі арқылы зерттеген этнографтардың еңбектеріне сүйенді. Осыдан кейін сол тілдерді қолдана отырып, сол тілде сөйлеушілердің ішкі жағынан қарағандағы мәдениетті талдады.

Оның атақты «Жетілмеген ер адамның ақылы» еңбегінің атауы қазіргі тұрғыдан қарағанда тым эволюционистік және әйелге менсінбеушілікпен қарайтын кітап ретінде көрінуі мүмкін. Бірақ оның жазылу мақсаты сол кездегі Америкадағы және әлемдегі нәсілшілдікке қарсы тұру еді. Боас «ақ нәсілділердің» ақыл жағынан басқалардан артық емес екенін, олардың жай ғана басқа «нәсілдерге» қарағанда көбірек материалдық артықшылыққа ие екенін айтады. Ол әлем өркениетінің бастамасына көптеген ұлттардың қосқан үлесі бар екенін алға тартады. Эволюционизмдегі «мәдениеттің ілгерілеуі» түсінігін қабылдағанымен де, ол мәдениеттің биологиялық табиғатына түбегейлі қарсы екенін білдірді. Оның ойынша, тіл «нәсілдің» қандай болатынына байланысты емес. Ал мәдениеттің тіптен де «нәсілдік» ерекшеліктерге тәуелді болуы мүмкін емес. Сонымен бірге ол эволюционизмде келтірілген деректерде салыстырудың жоқ екенін айтады. Ол «жетілмеген» адамдардың болатынын мойындамайды: «Жетілмеген адамдар дегеніміз – өмірі қарапайым және бір-біріне ұқсас адамдар. Олардың мәдениетінің мазмұны мен пішіні мардымсыз және интеллектуалды жағынан қарама-қайшылыққа толы» (Боас, 1938: 197). Ол әр адам түрлі нәрсеге байланысты жетілмеген не жетілген болатынын айтып сөзін жалғастырады. Австралиялық аборигендердің материалдық мәдениеті кедей келеді, бірақ олардың кешенді әлеуметтік құрылымы бар. Калифорниялық үнділер керемет өнер туындыларын жасай алады, бірақ ол мәдениеттің басқа жақтарын алып қарасақ, кешенділік жоқ. Ол осы сынды салыстыруларды Америка мен Еуропа халықтарының арасындағы байлық пен кедейлік мысалдарымен жалғастырады. Осыған қоса ол шет елдердің ықпалына ұшырамаған бір де бір халықтың жоқ екенін айтып, халықтарды «жетілмеген» немесе «өркениетті» деп бөлудің ешқандай да қисыны жоқ деп тұжырымдайды.

Кітап: Антропология тарихы мен теориясы
Тарау: 2. Негізгі мектептері және бағыттары
Дәріс: 14. Релятивизмнен когнитивтік ғылымға дейін

Боастың көп еңбектері өнер, мифология, тіл сияқты жекелеген тақырыптарға арналған еді. Бірақ ол көбіне антропологиялық дәлелдерін жалпы оқырманға арнап жазатын. Боас аса ықпалды болды. Оның көп себебінің бірі ол Солтүстік Америкадағы магистратура мен докторантурада оқитын студенттерге дәріс берді және еңбектері терең талдаудан тұрды, қарапайым түсінікті тілде жазды. Боас көп кітап жазудың орнына көбірек мақала жазғанды дұрыс көрді. Ол мақалалардың ең танымалдары екі жинақта жарияланды. Бірі оның көзі тірісінде жарыққа шықса, екіншісі ол өмірден озған соң көп жылдан кейін жарық көрді. Боас 1942 жылдың 21 желтоқсанында өзінің құрметіне арнап ұйымдастырылған кішігірім отырыста көз жұмды. Оның соңғы сөздері: «Менің нәсілге қатысты жаңа теориям бар» еді. Осы сөзін аяқтай алмай, жанында отырған адамның қолына сұлап түсті де, жүріп кетті. Оның жанында отырған ұлы француз структуралисті Клод Леви-Стросс болатын.

Мәдениет пен тұлға

Америка антропологиясында Боастан Гирцке дейін мәдениет абстрактілі түрде қарастырылды. Бұл «мәдениет» ұғымы туралы бірдей келісілген түсінік болды дегенді білдірмейді. Крёбер мен Клакхонның атақты еңбегінде мәдениет сөзіне берілген жүзден астам анықтама бар. Оларды антропологтар, философтар, әдебиет сыншылары және басқалар жасаған. Олар мәдениет сөзіне берілген антропологиялық анықтаманы алты топқа бөледі:

- дескриптивті (мазмұнға негізделген);
- тарихи (дәстүрге басымдық береді);
- нормативті (ережелер мен қағидаларды басты назарға алады);
- психологиялық (сұрақтарды шешуге бағытталған);
- құрылымдық (белгілермен жұмыс істейді);
- генетикалық (мысалы, мәдениет адамзатқа тән өнім ретінде немесе жануарларға тән емес құбылыс ретінде).

Автор осы анықтамаларды қарастырып, мәдениеттің құраушысы болып есептелуі мүмкін нәрселердің сан алуан түрі болатындығын айтқан. Бір қызығы Боас пен оның шәкірттері қолданған мәдениет сөзіне берілген негізгі ереже Тайлордың ережесі еді: «білім, сенім, өнер, заң, мораль, салт-дәстүр сияқты адам баласының қоғам мүшесі ретінде игерген кез келген қабілеттері мен әдеттерінің кешені».

Тайлордың берген анықтамасы мәдениетті абстрактілі түрде қабылдайтындардың жүрегінен орын алды. Бірақ антропологиялық түсініктегі ең ұтымды анықтаманы Рут Бенедикт берген еді. Оның көрнекті «Мәдениет белгілері» атты еңбегі Боастың еңбектерінен сусындаған туынды екені анық, бірақ ол мәдениеттің психологиялық жағына көбірек мән береді. Бенедикт әдебиет саласын бітірген еді, сондықтан ол алғашында поэзияға қызығушылық танытады. 1919 жылы антропологияға келген соң көп ұзамай ол әріптестерінің қате салыстыру жасап жүргендеріне көз жеткізеді. Оның ойынша, мәдениетті де поэзия сияқты мәдени контексте талдау керек. Мәдениеттің қай қырын алып қарастырғанда да ол жалпы мәдениет ауқымында қарастырылуы тиіс деп ойлаған. Оның зерттеу нысаны туысқандық атаулар не қыш бұйымдарын жасаудың техникасы жайлы болған жоқ. Ғалым мәдениеттегі жеке «басым түрткі жайларды» түсіну арқылы жалпы мәдениетті түсінуге тырысты. Бенедикт «Мәдениет белгілері» кітабында үш түрлі халықты салыстырады: Жаңа мексикалық зунилер, Ванкувер аралындағы куакиутлдар және Меланезиядағы добуандар. Ол осы мәдениеттерді салыстырып, бір мәдениетте қалыпты болып есептелетін нәрселер екінші мәдениетте қалыпты нәрсеге жатпайды деген тұжырымға келеді. Психологиялық жағдайдың өзі де мәдениетке тәуелді.

Зунилар – салт-ғұрыпқа жақын халық. Олар басқа қасиеттерден қарағанда саналы болуды және ешкімнің көңіліне тимей әрекет етуді жоғары бағалайды. Оларда емшілерге, күнге, қасиетті фетиштерге, соғысқа, марқұмдарға және басқаларға табыну әдебі бар. Әр адамның діни өкілі бар. Ол адам маусымдық күнтізбеге сай әртүрлі ғұрыптарды атқарып отырады. Ол ғұрыптардың элементтері аса маңызды. Егер ғұрыптың бір нәрсесі дұрыс атқарылмаса, оның

нәтижесі керісінше болуы мүмкін. Діни қызметкер жаңбыр шақыратын дұғаны дұрыс оқымаса, оның орнына ыстық аптап орнайды. Бұның бәрі жергілікті Солтүстік Америка халқының өмір салтынан мүлдем басқаша. Бенедикт олардың өмір сүру салтын зунилермен салыстырады. Ол салыстыруда XIX ғасыр философы және әдебиет сыншысы Фридрих Ницше ойлап шығарған әдісті қолданады. Ницше грек трагедиясындағы екі түрлі элементті бөліп көрсетеді: «аполлондық» және «дионистік». Аполлондық дегеніміз – өлшем, шектеу және үйлесімділікті білдіреді. Дионистік болса, сезім, құштарлық және шектен шығушылықты білдіреді. Ницшенің айтуынша, грек трагедиясында екеуі де бар. Ал үнді мәдениетінде, Бенедикттің айтуы бойынша, осы екеуінің біреуі ғана бар. Зунилер аполлондық деп сипатталады. Олар тәртіппен өмір сүреді. Не жасалса да барлығы тыңғылықты жасалады. Олар шамадан тыс жұмысқа жегілмейді, трансқа кірмейді немесе түсініксіз елестерді көрмейді. Олар ғұрыптарды әдетте қалай жасап келген болса, тек солай жасап қайталайды. Зунилер жеке тұлғаға сенім артпайды. Тылсым күш оларға жеке адамның іс-әрекеті себебінен емес, табыну ғұрыптарына атсалысу нәтижесінде келеді. Тіпті сотқа жүгінуде де не нәрсе айтылуы тиіс және қалай айтылуы керек екенін реттейтін абсолютті, іш пыстыратын ережелері бар. Дәстүр бойынша әйелі мен күйеуі арасында ынтық сезімдер болмауы тиіс. Олар жай ғана белгілі әдет-құлық ережелері бойынша жүреді. Тағы бір маңызды нәрсе, Бенедикттің айтуынша, зунилер «жаман» мен «жақсының» арасын ажырата алмайды. Зунилер заттар өздері қандай болса, ол сондай деп қабылдайды.

Куакиутлдар болса, оларға қарама-қарсы дионистік типке жатқызылады. Олардың діни ғұрыптарында басты биші терең трансқа кіреді. Оның аузы көпіреді, қатты дірілдейді және басқа адамдарға зиян келтірмес үшін төрт бағанға таңылып байланады. Бұрындары куакиутлдар арасындағы ең қасиетті саналған каннибалдық қоғам болған. Боастың және басқалардың сөзінше, олар арнайы өлтірілген құлдардың мәйітін жеу барысында өздерінің қасиетті әндерін салып, қасиетті билерін билейтін болған. Егер құлдар болмаса, олар ғұрыпты тамашалауға келгендердің қолын тістеп алып оны кейін қайтарып тастайды.

Куакиутлдар экономикасын потлач деген атпен белгілі дионистік принциптерге сай институт арқылы жүргізеді. XIX ғасырда бұл дәстүр бойынша суы мен жері мол өнім берген басшылар үлкен той жасайды. Тойда той иесі тағам мен басқа нәрселерді келушілерге тегін таратады. Осыдан кейін олардың беделі басқа басшылардан жоғарылайды. Беделі басқа басшылардан жоғарылаған кезде басқа әулеттегі адамдармен де байлығымен бөліседі. Потлач дәстүрі қатты белең алған тұста адамдар өздерінің басшылары арқылы көптеген құнды тауарларды мыс білезік пен көрпеге ауыстырып отырған. Ол дүниелер бұрынғыдай басқаларға тарату мақсатында емес, жойып жіберу үшін алынатын еді. Кім көбірек берсе, соның беделі де жоғарырақ болатын. Ал егер беретін адам ұсынатын нәрсесін бермей, оны жойып жіберсе, оның беделі бергеннен де жоғары болып есептелді. Бұл әсіресе қонақтарға тым ауыр тиетін. Өйткені олар келген қонақтың дүниесін бүлдіріп, жоқ қылады. Ал осы нәрселер істеліп жатқанда басшы мен оның көмекшілері «өздерін ұлықтайтын гимн» айтып тұрады.

Добуандар өз алдына бөлек. Бенедикттің айтуынша, олардың түсінігінегі ең жоғарғы қасиеттер жауыздық пен сатқындық. Мысалы, некенің басы болашақ қайын ененің күйеу баласына қысым көрсетуімен басталады. Бойдақ жігіт үйленгенге дейін әртүрлі қыздармен түнеп шығуына болады. Осыдан соң күндердің күнінде жігіт түнеп шыққан үйдің бірінің есігінің алдында қыздың анасы күтіп тұрады. Қыздың анасы жігітке жер қазуға арналған таяқ береді де, оны ауыр жұмысқа жегеді. Бұл жігіттің осы қызға үйленгенін білдіреді. Шындығында, бұл маңызды да емес. Өйткені аралдағы үлкендердің әрқайсысы өз үлкендігін көрсеткісі келіп тұрады. Сондықтан оның бірнеше үйге күйеу бала болып шығуы мүмкін. Шындық ашылған кезде үлкен жанжалдар болады, ыдыстар сынады, кейде суицидке дейін жетеді. Бұл жерде сиқыр да белең алған. Егер біреу тәтті картоптың мол өнімін алса, ол өнімі аздарға сиқыр жасаған болып есептеледі. Добуандар ылғи да бір-бірінен қорқып жүреді. Олар үшін бұл қалыпты жағдайға айналып кеткен, яғни зунилықтар үшін қалыпты жағдай болып есептелетін нәрселер куакиутлдар үшін қалыпты нәрсе емес. Орталық Америкадағы әдеттегі жағдайлар добуандар үшін керісінше болып саналатын. Батыс психиатриялық терминімен атайтын болсақ, біз зунилерді жүйкесі жұқарған, куакиутлдарды өзіншіл, ал добуандарды параноик дер едік. Добуандар үшін параноия «қалыпты» жағдай. Бұл жерде автор Бенедикт мысалдарының ішіндегі ең қызықты жерлерін ғана беріп отыр. Сол себепті оның кітабы туралы жазғандарым

Кітап: Антропология тарихы мен теориясы
Тарау: 2. Негізгі мектептері және бағыттары
Дәріс: 14. Релятивизмнен когнитивтік ғылымға дейін

тым асыра сілтеушілік сияқты болып көрінуі мүмкін. Алайда оның «дұрыс болып есептелетін мінез-құлық пен қалыпты болып саналатын адамның психологиялық күйі мәдениетті анықтайды» деген ережесі – релятивистік антропологиядағы ең мықты анықтамалардың бірі.

Бенедикт осы көзқарасты қолдана отырып, Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде АҚШ-қа Жапониядан қоныс аударғандармен жұмыс істеді. Оның жолын ұстанған бірнеше ізденуші болды. Олардың ішінде Маргарет Мид те бар. Маргарет Мид Колумбияда далалық зерттеулер бойынша жазған бірінші еңбегін 1920 жылы Бенедикттен бұрын жариялады. Бенедикттің идеяларын Наваджо этнографиясы мәдениетінің психологиялық жағын зерттеуде қолданған белгілі тұлғалардың бірі Клайд Клакхон еді. Бірнеше жылдардан соң олардың еңбектері қатаң сынның астында қалды. Әсіресе Мидтің самоандық бойжеткен қыздардың төсек қатынасына түсуі ешқандай шектеулермен тыйылмағандығы туралы айтатын еңбегі көп сынға алынды. Мидтің жазбалары бойынша Самоада некеге дейін екі жастың ешқандай сезімсіз жақындасуы қалыпты жағдай деп қабылданған. Онда жасөспірімдік эмоционалды қысым көрсетумен байланысты емес. Сол себепті де бойжеткендер мен бозбала жасындағы балалардың арасында ашушаңдық, орынсыз қырсығушылық жоқ, яғни балалардағы жыныстық жетілудің белгісі болып есептелетін ашушаңдық сияқты мінез шындығында жыныстық жетілудің белгісі емес деп айтады. Дерек Фриманның ойынша, бұл айтылғандардың ешқайсысы шындыққа жанаспайды. Автордың ойынша да, Мид Америка мәдениеті туралы түсініктерін Самоа аралын не басқа жерлерді зерттеу арқылы қалыптастырған. Мидтің еңбектері Бенедикттің еңбегінен қарағанда тұлға тақырыбын жақсы ашып жазбағанымен де, Мидтің кітабы «мәдениет пен тұлға» бағытындағы мектептің ең танымал кітабына айналды. Қазір бізге белгілі психологиялық антропологияның басталған жері болып Маргарет Мидтің еңбектері саналады.

Полинезияны зерттеумен айналысқан аға ізденуші америкалық антрополог Салинс бұл мәселеге қатысты структуралистік көзқараста болды. Оның ойынша, гавайлықтар басқа адаммен шатастырып алғандықтан Кукты қателесіп құрбандыққа шалып жіберген. Кук бірінші рет аралға 1778 жылы қаңтарда Құнарлылық құдайы Лононың құрметіне арналған жылдық мерейтой тойланып жатқан кезде келді. Осыдан кейін ол бұл жерге бір жылдан соң қайтып оралады. Салинстің ойынша, гавайлықтар оны өздерінің құдайы Лоно деп ойлап, оған сәйкесінше ерекше құрмет көрсеткен. Осыдан соң Кук өзінің экспедициясын әрі қарай жалғастырғысы келеді, бірақ күшті дауылдың салдарынан кері қайтады. Бұл жолы оның аралға келуі мезгілсіз еді. Ең бастысы, ол кез құдайдың аралға келуі тиіс емес уақыт болатын.

Жылдың бұл кезінде ғұрып кері бағытта жүретін. Бұл табу уақыты еді. Король сол кезде аралдың ішкі жағына кетіп қалған. Куктың құрлыққа келіп корольді тапқысы келген әрекеттері кемедегілер мен аралдағылар арасында қақтығысқа алып келді. Нәтижесінде жергілікті халық басшысының бірі оққа ұшады. Бұл Гавай ғұрыптарына кереғар жағдай, сондықтан «Лоно» өлуі тиіс болды. Іс жүзінде антропологиядағы релятивистердің көбісі әмбебаптылыққа қарағанда мәдени өзгешелікті зерттеуге көбірек мән береді. Леви-Стросс, мәселен, осы сұраққа қатысты елден өзгеше релятивистік көзқарастағы ізденуші екенін айтады. Бұл маңызды мақалалар арқылы Спербер мен Геллнердің жасаған үлесі олар релятивизмнің философиялық сұрағын шетке итеріп қойды. Өйткені оның антропологиялық жазбалар үшін маңыздылығы шамалы екенін көрсетті. Бөтен мәдениеттің адамдары әлемді өз дүниетанымы тұрғысынан таниды деген пікір «иррационалды» деп қабылданған бөтен түсініктерді және «шындық» деп қабылданған өзіміздің түсінікті шынайы деп қарастыруға негізделген. Барлық адамзатқа тән әмбебаптылықтың болуы релятивизмді жоққа шығармайды. Сол секілді адамдар арасындағы айырмашылықтың болуы да оны жарамсыз етпейді.

Көп жағдайда Тайлор Лоббакпен пікірлес болды. Лоббактың біртүзбекті кестесімен XIX ғасыр антропологтарының көбі келісетін. Ол бойынша атеизм фетишизмге, фетишизм табиғатқа табынуға немесе тотемизмге, тотемизм шаманизмге, шаманизм пұтқа табынушылыққа, пұтқа табынушылық теизмге ұласады. Феминистік антропология туралы ең жақсы кітап – Мурдың «Феминизм және антропология» (1988) еңбегі.